

ДІЯЛЬНІСТЬ УНКВД ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПІД ЧАС «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» 1937-1938 рр.

На думку вищого партійно-державного керівництва СРСР Вінницька область була однією з найбільш «контрреволюційних» регіонів України. Тому вона підлягала жорстокій «класово-національній» чистці, яка здійснювалася протягом 1920-1930-х років.

Ключові слова: терор, голодомор, репресії, незалежність, боротьба, куркулі, радянське суспільство.

Незалежність України, утверджена після розпаду радянської імперії на початку 1990-х рр., спричинила трансформацію свідомості у політичної та інтелектуальної еліти, населення, поставила на порядок денний проблему самоідентифікації. Базовим елементом процесу стала ліквідація ідеологічних обмежень в історичних дослідженнях.

Національна історична наука мала на меті довести власну самостійність і спроможність проводити наукові розробки, які не обмежувалися прокрустовим ложем класової ідеології. В радянський період історія України інтерпретувалася як регіональний варіант російської історії, де головною темою було вивчення «віковичних прагнень українців до дружби з великим російським народом». Всі події і постаті української історії, що не вкладалися у подану схему, підлягали нещадному осудженню. Так, довгі роки замовчування проблеми створення та функціонування системи політичного контролю за громадянами СРСР, переслідування інакомислячих. Це призвели до надзвичайної актуалізації, а згодом і політизації цієї наукової проблеми. Дослідження політичних репресій/переслідувань стало однією із соціально значущих проблем.

Сталінські репресії та голодомор 1930-х були чи не головним козирем у політичній боротьбі між націонал-демократами та прихильниками Комуністичної партії за симпатії виборців на початку 1990-х рр. Логічним завершенням боротьби стало прийняття Верховною Радою України 17 квітня 1991 р. Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». В преамбулі Закону наголошувалося, що частина осіб, постраждалих від необґрунтованих політичних репресій 1930-х – початку 1950-х рр. законодавчими та нормативними актами СРСР уже поновлена в правах. Але Верховна Рада розширила історичні межі дії політичних репресій – реабілітація мала охоплювати увесь період після 1917 р. до моменту набрання чинності цього Закону.

Політична боротьба між націонал-демократами та прихильниками комуністичної ідеї у незалежній Україні сприяло розгортанню досліджень політичних репресій. Особливу зацікавленість виявила українська націонал-демократична еліта. Вона сподівалася, що широке оприлюднення фактів причетності членів Комуністичної партії до масових злочинів проти населення України (голодомор, політичні репресії тощо) спричинить масову обструкцію комуністичним лідерам. В такому випадку партійна номенклатура під керівництвом Л. Кравчука буде неспроможна протистояти гро-

мадській думці. В цій ситуації колишні партійні функціонери не зможуть зайняти керівні посади у місцевих державних адміністраціях. Водночас існували великі сподівання на незначне представництво членів КП України і у Верховній Раді 1-го (1990–1994 рр.) та 2-го (1994–1998 рр.) скликання [24, с.216–217]. Однак, комуністи в Верховній Раді 1-го скликання мали більшість («Група 239»), а у 2-му ліві сили (КПУ – 90, СелПУ – 52 та СПУ – 30 мандатів), контролювали третину голосів у парламенті. Таким чином, комуністи та їх прибічники мали вплив на суспільно-політичні процеси в Україні початку 1990-х рр. [24, с.216–217].

Однак, ігнорувати громадську думку щодо політичних репресій радянської доби комуністичні лідери не змогли. Тим паче, «командно-адміністративні методи» та «сталінізм» були визнані та засуджені як М. Горбачовим, так і В. Щербицьким ще 1987 р. [35, с.15; 22; 23]. Одразу вищі посадові особи, колишні та дійсні члени КПУ почали розповідати і засуджувати політичні злочини партії. Зокрема, Л. Кравчук в інтерв'ю з великим бажанням коментував і засуджував колективізацію, голодомор, політичні репресії тощо [31; 15].

Тому не дивно, що одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень на початку 1990-х рр. в українській історіографії стала проблема «... створення та функціонування тоталітарної системи в Україні». Науковий доробок даної теми можна звести до наступних проблем – впровадження сталінської моделі соціалізму в Україні, політичні репресії як засіб управління суспільством та радянські спецслужби як один із дієвих інструментів побудови радянського суспільства.

В контексті процесу політичних домовленостей розпочалася Державна програма «Реабілітовані історією», ініційована Інститутом історії України НАН України, Службою безпеки України, Українським культурно-просвітницьким товариством «Меморіал» ім. В. Стуса. В постанові Президії Верховної Ради України від 6 квітня 1992 р. зазначалося, що «... в умовах національного і культурного відродження України, розбудови її державності виняткового значення набувають питання глибокого і всебічного вивчення національної історії, особливо тих її сторінок, які протягом тривалого часу не виправдано замовчувалися».

Науково-дослідницька програма «Реабілітовані історією» передбачала вивчення регіональних особливостей політичних репресій радянської доби.

В статті досліджується діяльність УНКВС Вінницької області під час «великого терору» 1937–1938 рр.

Вінницька область була створена в лютому 1932 р. і охоплювала територію сучасної Вінницької, Хмельницької, південних районів Житомирської та 3 районів Черкаської областей. Тоді до її складу входив 71 район. Область налічувала біля 3,5 млн. населення, 89% якого склали українці.

Поділля, на думку керівників органів державної безпеки України, по «контрреволюційній засміченості» займало одне з перших місць в Україні. Головними факторами виникнення такої ситуації вони вважали відсутність пролетарських осередків, сусідство з «капіталістичними країнами, які завжди мали колонізаторські та інтервенціоністські тенденції». В першу чергу, йдеться про Польщу та Румунію. Зокрема, чекісти вважали, що

Польща «в перші роки революції створювала умови для розвитку української контрреволюції і впровадження в куркульське середовище ідеї української дрібнобуржуазної державності». Основними провідниками цієї ідеї стали члени українських «небільшовицьких» партій (меншовики, укапісти, українські есери, повітові осередки яких активно діяли на Поділлі).

Посиленню державницького спрямування подільського селянства сприяло перебування у Вінниці та Кам'янці-Подільському Уряду УНР. Частина селянства добровільно чи по мобілізації перебувала в армії УНР та ЗУНР. Урядові установи УНР залучали до роботи місцеву інтелігенцію, функціонували місцеві органи влади, чисельні громадські, культурно-освітні та кооперативні товариства, які теж були осередками формування українського «незалежницького» стереотипу.

Начальник Вінницького обласного відділу ГПУ В. Лєвоцький у доповідній записці секретарю Вінницького обкому М. Алексєєву від 7 березня 1932 р. відверто зазначав, що ці фактори сприяли «глибокому контрреволюційному укоріненню, а також залишили багато прихильників і по сьогодні» [7, спр.8, арк.29].

Доказом цього В. Лєвоцький вважав масовий «політичний бандитизм», який був поширений на території Правобережної України до 1924 р. В районах Поділля діяли загони отаманів Лихо, Шепеля, Волиця, Гальчевського, Чалого, Заболотного [7, спр.8, арк.30].

Ще на початку 1920-х рр. чекісти аналізували склад повстанських формувань та їх регіональну специфіку. Так, в аналітичній записці «Як організуються і надихаються банди (З історії українського бандитизму)» від 20 квітня 1922 р., підготовленої органами ДПУ УСРР для Секретно-інформаційного відділу Раднаркому України говорилося, що повстанські загони («політичні банди») складаються з таких основних елементів: перше, особи, які сприйняли радянську владу, але згодом зневірилися в її кінцевих цілях; друге, особи, що постраждали від представників радянської влади на місцях; третє, особи, що різним чином співробітничали з державними, громадськими, військовими організаціями УНР та Української держави; четверте, особи, що в різний час служили в білих арміях і при відсутності можливості об'єднатися зі своїми однодумцями, пішли на співробітництво з українським повстанським рухом; п'яте, дезертири з різних за спрямуванням військових частин, які не бажали відриватися від рідної домівки. В складі повстанських загонів був, звичайно, наявний і кримінальний елемент. Однак, як відзначалося в аналітичній записці, він відігравав далеко не першочергову роль [5, спр.221, арк.45-46].

Наявні аналітичні матеріали місцевих органів ВУЧК-ГПУ засвідчують, що орієнтація повстанських загонів залежала від специфіки регіонів. Наприклад, на Поділлі, Волині, де особливо сильним був вплив УНР, в складі повстанських загонів, переважали національно-свідомі сили, які прагнули налагодити контакти із зарубіжними українськими центрами, були готові до рішучої боротьби за відновлення Української Народної Республіки [3, спр.П-26116]. На півдні України налічувалось чимало повстанських загонів, які не мали чіткої національної орієнтації [21, с.69-85].

Таким чином, виходячи з логіки керівництва органів ГПУ, на Поділлі на початок 1930-х рр. було чимало потенційних противників радянської

влади. Але чи були вони дійсно противниками більшовизму і при яких умовах населення спромоглося б на організований супротив?

За оцінками дослідників в Україні масова колективізація та депортація так званих «куркулів» на початку 1930-х рр. спричинила саме стихійні виступи [19]. Виявлені та опубліковані архівні документи не підтверджують існування організованого початку у виступах селян. Подекуди селянські бунти переросли у збройні сутички, які придушувалися загонами військ ГПУ на чолі з головою ГПУ України В. Балицьким. Іноді селяни намагалися самоорганізуватися. Зокрема, фіксувалися факти будівництва окопів між селами, створюючи таким чином своєрідну лінію фронту [19]. Участь у виступах священиків, авторитетних селян, колишніх членів «непролетарських» партій чекісти кваліфікували як «організацію контрреволюційного виступу селян проти радянської влади».

Хоча в 1930–1931 рр. органами ГПУ була проведена «чистка» прикордонної смуги та масова депортація «куркулів» з Поділля, начальник Вінницького облвідділу ГПУ В. Лєвоцький у 1932 р. був абсолютно впевнений у широкомасштабному організованому спротиві населення області радянській владі. У згаданій доповідній записці він наводить численні приклади існування міфичних контрреволюційних організацій, зокрема, «Подільська філія українського національного центру», осередків «церковників», численних повстанських угруповань практично в кожному районі області [7, спр.8, арк.29-48]. Стихійні виступи селянства у 1930 р. кваліфікувалися ним як організований збройний спротив проти радянської влади. Особливо він підкреслював «контрреволюційну активність по лінії повстанства» [7, спр.8, арк.29].

Така політична характеристика зумовила і ставлення вищого партійно-державного керівництва СРСР до України як «петлюрівської» та «повстанської» території. Сталін в листі до Л. Кагановича від 11 вересня 1932 р. писав: «Справи на Україні погані. [...] Погано за лінією ГПУ. Реденсу (тоді голова ГПУ України. – *Авт.*) не до снаги керувати боротьбою з контрреволюцією у такій великій та своєрідній республіці як Україна. Якщо не візьмемося за виправлення становища на Україні, Україну можемо втратити. Майте на увазі, що Пилсудський не дримає, і його агентура на Україні набагато сильніша, ніж гадає Реденс чи Косіор. Майте також на увазі, що в Українській компартії (500 тисяч членів, хе-хе) перебуває немало гнилих елементів, свідомих і позасвідомих петлюрівців, нарешті – безпосередніх агентів Пилсудського. Як тільки справи погіршаться, ці елементи не забаряться відкрити фронт всередині (та за межами) партії, проти партії. Найгірше це те, що українська верхівка не бачить цих небезпек» [18, с.30-31].

Тому, не звертаючи уваги на масове голодування населення, на Поділлі тільки за листопад-грудень 1932 р. ГПУ «ліквідувало» 121 «контрреволюційну групу» в складі 548 осіб, з яких 75 – були кваліфіковані як «петлюрівці», а 61 – «колишні бандити» [6, спр.371, арк.15].

Всього в умовах голоду середини 1930-х рр. в Україні органи держбезпеки заарештували у 1932 р. 74849 осіб, а в 1933 р. – 124463 особи [30, с.119]. Якщо до цього додати масові арешти та депортації 1930-1931 рр., цілком логічно стане теза професора Ю. Шаповала, що для України «великий терор 1937-й р.» розпочався саме на початку 1930-х рр. [38]

Голодомор, на думку вищого партійно-державного керівництва СРСР, був спровокований «новою тактикою класового ворога, який змінив своє обличчя» і «послабленням класової пильності партійних і радянських організацій». Місцеві партійно-державні органи Вінницької області критикувалися за те, що за 1933–1934 рр. «при величезній засміченості колгоспів класово-ворожим елементом» з них було «вичищено» «лише» 4 тис. чол. [8, спр.4, арк.34].

Другий пік «великого терору» в Україні розпочався з репресій в управлінських структурах у другій половині 1936 р. Стосувалося це і Вінницької області, в якій з кінця 1936 р. по травень 1937 р. органами НКВС було заарештовано 600 осіб, яких обвинувачували в «контрреволюційній» та антирадянській діяльності. Співробітники Вінницького УНКВС змусили їх дати свідчення проти обласного керівництва.

У серпні 1937 р. на пленумі ЦК КП(б)У піддали нищівній критиці першого секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського, якого звинуватили в оточенні себе ворогами народу. С. Косіор 16-17 серпня 1937 р. повторив ці звинувачення на пленумі Вінницького обкому партії і заявив, що 16 чоловік зі складу обкому заарештовані й виключені з партії. А 1 вересня 1937 р. був заарештований і сам В. Чернявський.

Обвинувачення у його адресу логічно вписувалися і відповідали процесам, що відбувались у СРСР. Стверджувалось, що разом з секретарем ЦК КП(б)У М. Хатаєвичем, В. Чернявський створив організацію «правих» (термін, який з'явився в 1928 р. під час внутріпартійної боротьби Сталіна з «групою М. Бухаріна»), які ставили за мету ліквідацію колгоспного ладу, займалися «шкідництвом» у сільському господарстві й хотіли за допомогою насильства повалити радянське керівництво на чолі зі Сталіним. Через О. Трилеського В. Чернявський начебто був зв'язаний з «боротьбистами» на чолі з П. Любченком, які прагнули реставрувати буржуазні порядки в Україні, «відірвати» її від СРСР і створити самостійну державу. Задля цього П. Любченко підтримував контакти з Й. Якіром, а О. Трилеський – з командирами армійських корпусів, що знаходилися на території Вінницької області. Доля керівників Вінниччини була вирішена: у кінці 1937 р. В. Чернявський і О. Трилеський були розстріляні [17, с.16].

У черговий раз розвій «великого терору» в СРСР стимулювало рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 р. «Про антирадянські елементи». У надісланій секретарям обкомів, крайкомів, ЦК республіканських компартій телеграмі пропонувалося «... узяти на облік усіх куркулів, що повернулись на батьківщину, і карних злочинців з тим, щоб найворожіші з них були негайно розстріляні в порядку адміністративного переведення їхніх справ через трійки, а інші, менш активні, але все-таки ворожі елементи, були переписані й вислані до районів за вказівками НКВС. ЦК ВКП(б) пропонує у п'ятиденний строк подати до ЦК склад трійок, а також кількість осіб, що підлягають розстрілу, так само й кількість тих, хто підлягає засланню» [34;40, с.78-79].

У Києві телеграму отримали 3 липня 1937 р. На засіданні 4 липня 1937 р. Політбюро ЦК КП(б)У сформувало обласні трійки у складі першого секретаря обкому, начальника обласного НКВС, обласного прокурора і направили їх на затвердження Політбюро ЦК ВКП(б). Нарком у внутріш-

ніх справ І. Леплевському доручили негайно направити оперативну директиву по лінії НКВС УРСР [14, спр.14, арк.38].

Пізно ввечері, о 22 год. 30 хв., того ж дня в нарком внутрішніх справ УРСР отримав телеграму № 11924 за підписом М. Єжова. Нарком внутрішніх справ СРСР вимагав від начУНКВС країв та областей взяти на облік куркулів і кримінальників і розділити їх на 2 категорії: в першу – мали потрапити найбільш ворожі елементи, що підлягають арешту та розстрілу у порядку адміністративного проведення їх справ через «трійки». В другу – менш активні ворожі елементи, що підлягають висиланню в райони за вказівкою НКВС СРСР. До 8 липня 1937 р. І. Леплевський мав надати кількість осіб 1 та 2 категорій з визначенням окремо куркулів та кримінальників.

Того ж дня нарком внутрішніх справ УРСР продублював телеграму начальникам обласних управлінь НКВС республіки з вимогою ознайомити секретарів обкомів з директивою ЦК ВКП(б) щодо антирадянської ворожої діяльності куркулів та кримінальників. Начальників міських та райвідділів, прикордонних загонів, оперативних пунктів НКВС зобов'язали протягом двох діб, мобілізувавши апарат УГБ та міліції, перевірити облікові та агентурні матеріали стосовно кримінального та куркульського елемента. 5–6 липня 1937 р. в облуправліннях НКВС мали бути точні списки куркулів та кримінальників, що повернулися з заслання, з розподілом на дві категорії. 7 липня 1937 р. цифрові дані згідно телеграми ЦК ВКП (б) надавалися у розпорядження І. Леплевського. Для збереження таємниці майбутніх розстрілів начальники райапаратів НКВС інформувалися, що перша категорія намічалася до суворой ізоляції, друга – до висилання [30, с.90-91].

Через кілька днів облуправління НКВС отримали «Оперативний план по вилученню куркулів і кримінальників 1-ї категорії», в якому описувался механізм проведення операції. Співробітників УНКВС зобов'язували організувати на місцях перевірку якості і повноти матеріалів, зібраних на найбільш «озлоблених» осіб.

Перелік документів слідчої справи включав: дані для визначення місцезнаходження арештованого та склад його родини, довідку і характеристику сільради та колгоспу про соціально-майновий стан, соціальну небезпеку, довідку судово-слідчих і адміністративних органів про судимість і реєстрацію, протоколи допитів свідків, очних ставок, довідку, складену за агентурними даними, санкцію прокурора на арешт, висновок по справі.

Головну роль у проведенні арештів зіграли міжрайонні оперативні групи чекістів, створені в колишніх окружних центрах і великих населених пунктах. Очолювали групи відповідальні співробітники облуправлінь НКВС, начальники міськрайвідділів чи окрвідділів. Арештованих відвозили у в'язниці чи брали під варту в місцях розташування чекістських груп. Арешти санкціонувалися начальниками груп і узгоджувалися з районним прокурором. До участі в операції залучався актив з членів ВКП(б). Щоб унеможливити втечу за кордон окремих куркулів і кримінальників, прикордонним загонам надіслали розпорядження за 5 днів до початку операції перейти на посиленій режим охорони.

На території республіки створювалися 45 міжрайонних оперативних груп ГУГБ НКВС України. У Вінницькій області їх було сформовано сім і

місцями їх дислокації визначалися Вінниця, Бердичів, Шепетівка, Тульчин, Проскурів, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський [30, с.90-91].

Політбюро ЦК ВКП(б) 31 липня 1937 р. затвердило проект оперативного наказу № 00447 НКВС СРСР «Про операції щодо репресії колишніх куркулів, кримінальних елементів та ін. антирадянських елементів». У наказі зазначалося, що операція в Україні повинна початись 5 серпня і продовжуватися чотири місяці. Всі, хто підлягав репресіям, розбивались на дві категорії: перша – негайний арешт і розстріл, друга – ув'язнення в табори чи тюрми терміном від 8 до 10 років. Всього планувалось заарештувати в СРСР 259450 чоловік, з них 72950 розстріляти. Ліміт, виділений для Вінницької області за оперативним наказом № 00447 спочатку передбачав арешт 4 000 осіб, з них по першій категорії (розстріл) мало пройти 1000 чол., по другій – 3000 чол. [40, с.88] Але завдяки клопотанням керівництва НКВС Вінницької області ліміти збільшилися до 6300 осіб, у тому числі за 1-ю категорією – 2200 чол., за 2-ю – 4100 чол. На 7 листопада 1937 р. заарештували 5502 особи, з них «трійка» засудила 4633 чол. За вироком обласного позасудового органу розстріляли 1592 чол. [9, спр.99, арк.134]

Основну роботу по масовому репресуванню «контрреволюційного елементу» виконували так звані «трійки». Ці позасудові органи з'явилися згідно постанови Політбюро ЦК ВКП(б) і фіксувалися оперативним наказом НКВС СРСР № 00447 «Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и других антисоветских элементов» [17, с.17].

Персональний склад «трійки» Вінницької області був затверджений Політбюро ЦК ВКП(б) 23 липня 1937 р. До «трійки» увійшли начальник УНКВС капітан державної безпеки Г. Гришин, перший секретар обкому КП(б)У В. Чернявський і обласний прокурор О. Ярошевський, секретарем став сержант державної безпеки Гольштейн. З 5 серпня 1937 р. вона розпочала роботу, здійснюючи масові політичні репресії. На першому засіданні, крім зазначених осіб, був присутній заступник наркома НКВС СРСР комісар держбезпеки 2-го рангу Л. Бельський, який налаштовував «трійку» на безкомпромісну боротьбу з «ворогами радянського народу». На цьому засіданні було розглянуто 34 слідчих справи, що були «успішно» закінчені співробітниками управління НКВС Вінницької області. Громадяни, що проходили по справам, обвинувачувалися в контрреволюційній, диверсійній та підривній діяльності. На підставі «законного» рішення, всі тридцять чотири особи були визнані винними в інкримінованих їм злочинних діяннях, тридцяти одному з них була визначена вища міра покарання – розстріл, а трьом – тривалі строки позбавлення волі у виправно-трудовах таборах [2, спр.78]. До речі, перші засідання Вінницька обласна «трійка» проводила в будинку УНКВС по вечорах, а часто поночі. Слід зазначити, що на засіданні завжди були присутні всі три члени позасудового органу.

У діючій партійно-державній системі СРСР «трійки» стали по-перше, елементом формальної радянської демократії. До її складу входили представник від політичної партії «секретар обкому», прокурор – представник державного органу, який наглядає за дотриманням законодавства та начальник НКВС – органу, який здійснював арешт та проводив слідство. В такій конструкції представники гілок державної влади та партійного апарату були рівні. Навіть тоді, коли члени «трійки» (зокрема В. Чернявський,

Г. Гришин та інші) ставали жертвами терору, їх судили як окремих осіб, а не представників партійно-державного апарату. Посада була лише обтяжуючою обставиною в їх «антирадянській діяльності».

Засуджені теж не могли апелювати щодо одноосібного суб'єктивного вирішення їх долі. Формально «контрреволюціонерів» судили представники двох державних органів та громадсько-політичної організації.

По-друге, здійснювався взаємний контроль за дотриманням постанов політбюро ВКП(б), оперативних наказів НКВС, рішень Прокуратури СРСР. Відмова підписувати протокол, незгода з вироком окремій особі вимагала б негайних пояснень у присутності перших керівників регіону. Така позиція могла бути кваліфікована як протидія політичній «лінії партії».

По-третє, створювалася свого роду «колективна відповідальність» за знищення «контрреволюціонерів». Таким чином, у подальшому жоден із представників влади не міг би звинуватити свого колегу у «неправедних» діях щодо масового репресування невинного населення.

Окрім «трійок», на території області діяли так звана «двійка». Для прискорення реалізації «польської операції» оперативний наказ наркома НКВС СРСР № 00485 передбачав створення «двійки» з начальника місцевого управління НКВС та прокурора регіону. Вони, за зшитою у вигляді альбомів списками, визначали долю громадян за першою (розстріл) та другою (табірне ув'язнення) категоріями. Надалі кожні 10 днів підписані ними списки надсилалися до «Вищої двійки» у складі наркома НКВС СРСР та Прокурора СРСР. Після їх затвердження реалізовувалися визначені вироки. Осіб, які вже відбували покарання у таборах, а також тих, хто вже відбув строк покарання і підпадали під дію цього оперативного наказу, рекомендувалося не звільняти. Матеріали щодо них повторно направлялися для «засудження» через Особливу Наряду при НКВС СРСР [36; 39, с.347-348].

На початку 1939 р. начальник Вінницького УНКВС І. Корабльов у доповідній записці заступнику наркома НКВС України А. Кобулову зазначав, що у 1937–1938 рр. «Вищу двійку» було репресовано за 1-ю категорією 5535 осіб [1, спр.9, арк.1], за 2-ю – 1634 особи [1, спр.127, 129, 130].

Але «Вища двійка» не справлялася з величезною кількістю надісланих альбомів. Літом 1938 р. в Москві зібралось «альбомів» більш як 100 тис. осіб. Тому 15 вересня 1938 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про створення «особливих трійок». Персональний склад «особливих трійок» не затверджувався Політбюро ЦК ВКП(б) і в цьому була їх відмінність від «трійок», створених під наказ № 00447 [36]. Персональний склад визначався за посадою і туди входили лише перші особи – секретар обкому(крайкому), прокурор, начальник НКВС–УНКВС.

Особливі трійки мали терміново вирішити долю заарештованих до 1 серпня 1938 р. На реалізацію наказу відводилося 2 місяця [4]. Всі заарештовані вже звично ділилися на дві категорії. Кожні 5 днів про хід реалізації наказу телеграфом повідомлялось у центр.

Наказ № 00606 передбачав розгляд кримінальних справ конкретно на кожного обвинувачуваного з відображенням прийнятого по справі рішення у двох протоколах. Один із протоколів, відразу після закінчення засідання, підлягав негайному відправленню до НКВС СРСР.

На початку січня 1938 р. керівництво УНКВС у Вінницькій області прозвітувало про свою роботу з 1 липня 1937 р. по 10 січня 1938 р. Всього в області заарештували 18 тис. 48 чол. Розподіл по лініям див. *табл. 1 та табл. 2* [10, спр.39, арк.197].

Таблиця 1

Польська контрреволюція і шпигунство (у тому числі згідно з наказом № 00447)	6.930 658
Українських націоналістів (у тому числі згідно з наказом № 00447)	3.101 2.122
Румунське шпигунство	1.110
Троцькісти і праві	360
Церковно-сектантська контрреволюція (у тому числі згідно з наказом № 00447)	1.167 992
Учасники військово-фашистської змови	103
Німецька контрреволюція і шпигунство	171
(у тому числі згідно з наказом № 00447)	43
Латиська контрреволюція і шпигунство	39
Японська контрреволюція	15

Таблиця 2

Засуджено	Всього	З них	
		за 1-ю категорією	за 2-ю категорією
Згідно з нак. № 00485	3845	3185	660
Згідно з нак. № 00447	8200	2950	5250
Военною колегією, воєнним трибуналом, спецколегією і Особливою нарадою	839	241	598
Всього	12884	6376	6508

Постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 22 лютого 1938 р. начальником УНКВС по Вінницькій області призначений І. Корабльов, який різко активізував арешти. Наказ на розширення репресій він отримав безпосередньо від наркому НКВС СРСР М. Єжова: «... їдь і розгортай роботу, там в Україні гуляють у підпіллі цілі антирадянські націоналістичні дивізії, які створені Любченком, Балицьким, треба їхати і громити ці загони». З подібними настановами наркомом НКВС УРСР на початку 1938 р. призначили О. Успенського, який вважав 75–80% українців «буржуазними націоналістами» [33, с.181].

Підштовхувало до активізації репресій постанова Політбюро ЦК ВКП(б) від 17 лютого 1938 р. про збільшення на 30 тис. осіб ліміту для України репресованого «куркульського та іншого антирадянського елементу» і розгляду їх справ на «трійках» [33, с.183].

При відпущеному області ліміту репресованих у розмірі 3400 осіб (з них 3200 першої категорії) до 7 квітня 1938 р. заарештували 2500 чол.,

причому арешти продовжувались, а кількість смертних вироків різко зростає [33, с.183]. Корабльов форсував оформлення справ на поляків, румун, однак «розгортання операцій по цих лініях явно мізерне. Проводжу заходи щодо покращення» [25, с.193]. «Покращення» вимагало дозволу на додаткові розстріли, і 27 квітня 1938 р. І. Корабльов просить О. Успенського виділити додатково ліміт за рахунок одного з управлінь НКВС УРСР на 300-500 чоловік по першій категорії. Це прохання задовольнили і Вінницьке УНКВС отримало дозвіл розстріляти ще 400 чоловік [25, с.193].

У доповідній записці І. Корабльова наркому НКВС УРСР О. Успенському від 15 травня 1938 р. вказувалося, що з 26 березня по 10 травня 1938 р. УНКВС «розкрила» і передала на розгляд «трійки» Вінницької області справи по «українському націоналістичному повстанському підпіллю», яке складалося з обласного комітету, 26 міжрайонних повстанкомів, 16 райповстанкомів, 97 повстанських загонів і 125 бойових груп. Всього по цій «лінії» засудили 3112 чол., з них 1440 чол. «петлюрівського командного складу і рядових петлюрівців», 248 – «куркулів», 414 – колишніх учасників «контрреволюційних повстань», 280 членів «контрреволюційних організацій», 347 українських націоналістів, 67 чол. колишніх членів українських політичних партій.

На оперативному обліку в області залишалось біля 2000 чол. «рядових петлюрівців та колишніх політичних бандитів» [25, с.194-197]. Таким чином, черговий ліміт репресованих – 3400 чол., наданий Вінницькій області, виконали 11 травня 1938 р.

Можемо констатувати, що в період проведення масових репресивних операцій у 1937–1938 рр. УНКВС по Вінницькій області репресувало 20001 громадян, з них розстріляно 13475 осіб [11, арк. 16; 12, спр.9, арк.1].

Такі масштабні завдання вимагали і відповідного виконавця. В 1936-1937 рр. ними були члени ВКП(б)-КП(б)У та ЛКСМ. Структура органів державної безпеки, як всі органи державного управління, мала дві складові: адміністративну (ГПУ–ОГПУ при СНК, НКВС як орган державного управління) і політичну (існування партійних осередків і підпорядкування політбюро РКП(б)-ВКП(б)). Вже в 1923 р. в органах держбезпеки було 50,8% комуністів – більше, ніж в будь-якому іншому наркоматі. В монопартійному середовищі чекісти всю діяльність, як і інші органи державного управління, будували на основі політичних вказівок компартії. В 1922 р. було прийнято рішення, що всі документи, які стосувалися принципових питань стосовно діяльності ГПУ, не повинні надходити до секретаря ЦВК А. Єнукідзе без попереднього погодження з політбюро ЦК [37].

Дієвим способом партійного впливу на органи державної безпеки було входження керівників спецслужби до складу партійних комітетів. Так, Ф. Дзержинський член ЦК РКП(б) і оргбюро РКП(б), з червня 1924 р. – кандидат у члени політбюро. Керівники губернських, окружних, обласних, районних апаратів були членами бюро відповідних партійних комітетів. Голова ВЧК Ф. Дзержинський закликав керівників-комуністів враховувати, що «...чекіст може лише тоді бути борцем за пролетарську справу, коли він відчуває на кожному кроці підтримку зі сторони партії і відповідальних перед партією керівників». В свою чергу, звертаючись до чекістів просив не забувати, що «...ми тримаємося тільки на довірі партії» [32]. В такій ситу-

ації спроби провінційних керівників-чекістів підпорядкувати собі партійні комітети наштотувалися на негайну негативну реакцію з боку центрального керівництва спецслужби. В протилежній ситуації – надмірно амбіційних партійних керівників «приборкувало» ЦК партії. Такі випадки були характерні для початку 1920-х рр., коли налагоджувалася система партійно-державного управління СРСР. В подальшому фіксуються лише міжособисті конфлікти між керівниками місцевих апаратів ГПУ-НКВС, органами державного управління та секретарями партійних комітетів.

Потрапляючи до органів державної безпеки, людина проходила випробування владою. Ні один з державних органів не давав такого відчуття всесильності. Натомість, вона потрапляла в жорстку систему, де заборонено не лише вільно говорити, але й вільно мислити. «Як це не сумно, але ми повинні зізнатися, що комуніст, потрапляючи до каральних органів, перестає бути людиною, а перетворюється на автомат, який приводиться в дію механічно», – писала група комуністів-чекістів в 1922 р. у листі до ЦК РКП(б) [29].

В більшості чекісти початку 1920-х рр., які вважали ЧК «безжалюбною машиною» перейшли на партійно-радянську роботу. Інші, залишившись в органах державної безпеки, прийняли корпоративні вимоги і стали активними борцями з «контрреволюцією».

У другій половині 1930-х рр. вище партійно-державне керівництво СРСР та України формувало громадську думку про активну і справедливу боротьбу органів державної безпеки у боротьбі зі «шкідниками» та «контрреволюціонерами». Про це наголошувалось з трибун нарад, пленумів ЦК, які стосувалися діяльності органів державної безпеки у боротьбі з «контрреволюцією», «шкідництвом», «ворогами народу». Автори газетних статей називали чекістів «захисниками першої у світі соціалістичної держави «борцями із ворогами народу», «охоронцями інтересів радянського народу» і тому вони користуються повагою у населення. Стверджувалося, що чекістська робота «важка» і «небезпечна», вимагає «політичної пильності», «сміливості», «всебічної уваги». Тому «партія завжди направляє найкращі кадри в ОГПУ-НКВС».

Особливо підкреслювалась необхідність і почесність роботи чекіста. Нарком внутрішніх справ СРСР М. Єжов на засіданні Президії ЦВК СРСР 27 липня 1937 р. вказував: «Робота в органах НКВС вже є нагородою сама по собі, оскільки народ довіряє тобі цю найгострішу ділянку захисту інтересів всього Радянського Союзу. Звідси і вимоги народу до співробітника НКВС найбільш підвищені. І найпершим священним нашим обов'язком стало виправдання цього довір'я. Народ мислить таким чином, якщо людина працює в органах НКВС, значить це найбільш відданий більшовик, найбільш віддана радянському народу особа, яка готова в будь-який час віддати своє життя за інтереси народу, це людина, яка безмежно віддана своїй батьківщині, своєму уряду, своїй партії, вождю партії – товаришу Сталіну» [16].

Виступаючи 20 грудня 1937 р. на святковому засіданні у Великому театрі, присвяченому 20-річчю органів державної безпеки, член політбюро ЦК ВКП(б) А. Мікоян, відзначав, що НКВС – «організація найбільш близька нашій партії і всьому нашому народу. Вона – один із авангардів нашої партії і нашої революції, поставлений на передову лінію вогню для захисту радянського народу від всіляких ворогів» [28, с.29]. Завдяки пе-

редбачуваності Й. Сталіна та керівництва партії, які «кадрово укріпили органи НКВС», чекісти не дають «втратити класову пильність», «стати безпечними стосовно класового ворога і ворог був розкритий до кінця» [28, с.36]. Успішність важкої та небезпечної роботи НКВС, особливо в у 1937 р., полягала, на думку А. Мікояна, у масовій підтримці народних мас. Він стверджував, що населення довіряє органам НКВС і навіть декілька прикладів народної допомоги у виявленні «фашистських шпигунів, шкідників та контрреволюціонерів» [28, с.37].

Таким чином, у громадськості формувалася відповідний радянський стереотип щодо діяльності органів НКВС. Він мав наступну логіку:

- народ, партія і НКВС – одне ціле;
- НКВС довірено захищати народ від зовнішніх та внутрішніх ворогів;
- захист соціалістичної Вітчизни – важка та небезпечна робота;
- партія постійно турбується про кадрове укріплення органів НКВС самими відданими радянській владі людьми;
- бути співробітником НКВС означає мати «особисту» довіру у «народу СРСР»;
- чекіст – це народна нагорода за відданість радянській владі.

Отже, у співробітників місцевих апаратів НКВС не було тіні сумніву у правильності і необхідності масових репресій для забезпечення мирного існування соціалістичної держави.

Чекіст отримувал не обмежену владу над окремою людиною, колективами, галузями виробництва, цілими адміністративними територіями. Залишити в собі людські почуття під час вирішення глобальних «державних завдань» дуже важко. Людина відчувала надзвичайний емоційний підйом, власну приналежність до «чогось великого», «важливого». Тому долі людей у «побудові світлого майбутнього» нічого не важать. Чекіст швидко навчався відправляти людей на смерть на благо великої ідеї.

Також формувалася відповідний стереотип «ворога народу». Цей образ у середині 1930-х рр. завжди поєднував у собі «внутрішнього ворога»/«п'ятої колони» та «зовнішнього» (фашистсько-капіталістичного). Всі розкриті й офіційно оприлюднені «контрреволюційні організації» мали зв'язок із капіталістичними державами. У постанові політбюро ЦК ВКП(б) від 29 вересня 1936 р. щодо директиви органам державної безпеки стосовно «контрреволюційних троцькістсько-зінов'євських елементів» прямо вказується: «а) До останнього часу ЦК ВКП(б) розглядав троцькістсько-зінов'євських негідників як передовий політичний і організаційний загін міжнародної буржуазії. Останні факти говорять, що ці пани скотились ще більше вниз, і їх тепер належить розглядати як розвідників, шпигунів, диверсантів і шкідників фашистської буржуазії у Європі» [13, спр.1124, арк.55]. У виступі Й. Сталіна 2 червня 1937 р. на розширеному засіданні Військової ради при наркоматі оборони СРСР з інформацією про «військово-фашистську змову проти Радянської влади» теж підкреслюються політичні та фінансові зв'язки змовників з німецькими фашистами [20]. Про це йшлося у публічних виступах партійно-державних діячів СРСР та України.

Лідери ВКП(б), використовуючи агітаційно-пропагандистський потенціал партійно-державного апарату, влаштовували публічні диспути,

обговорення щодо діяльності «троцькістсько-зінов'євських ворожих осередків», «шкідників, диверсантів» тощо. Створювалася відповідна суспільна атмосфера недовір'я, підозрливості, пошуку винуватців соціально-економічних негараздів. Водночас, громадянам чітко вказувався «ворог», надавалися його характерні соціальні, політичні, ділові та емоційні ознаки. Зокрема, «походить із колишніх», «колишній член непролетарської партії» або «колишній член компартії, виключений за ...», «неспроможний організувати справу», «не любить радянську владу», «критикує керівництво партії та уряду», «йде проти волі колективу». Робився обов'язковий висновок, що їх діяльність підривала обороноздатність СРСР в умовах «капіталістичного оточення».

Таким чином, у населення свідомо формувался відповідний страх перед внутрішніми та зовнішніми «ворогами народу» і, як наслідок, неминучою війною. На рівні інстинкту людина повинна ліквідувати джерело страху. Використовуючи природу людської психології, Й. Сталін реалізував дві мети: перша – змобілізувати населення на «велику війну», друга – певною мірою пояснити громадськості масштабні арешти.

Одним із чинників формування поведінки співробітників місцевих апаратів НКВС теж стала суміш страху перед «наступом міжнародного імперіалізму» і «ненависті до ворогів народу». Вони потрапили в органи державної безпеки на початку чи у середині 1930-х рр. згідно комуністичних чи комсомольських призовів.

Пересічний співробітник НКВС мав селянське чи робітниче походження. Зокрема, вихідці із села, пройшовши через систему агітаційно-пропагандистської підготовки комсомолу та компартії, вже були позбавлені традиційних селянських моральних регуляторів.

Вихідці з робітничого класу представляли перше або друге покоління міських жителів. Їх культурне середовище, в порівнянні із селянськими традиціями, теж було маргіналізоване. Особливістю цієї групи стало повне руйнування традиційних форм соціальної регуляції (не соромно брехати з огляду на політичну доцільність, не тримати слово, не дотримуватися вірності у шлюбі тощо). С. Матвєєва та В. Шляпентох стверджують, що якраз ці обставини реанімували стародавні форми соціальної регуляції, зокрема, страх перед фізичним насиллям. Цей стан суспільної свідомості відіграв важливу роль у встановленні в СРСР державного терору [26, с.39–40].

Водночас, маючи стереотип «захисника вітчизни» і «довіри народу СРСР», вихований на традиціях жорстокості і безжалостності громадянської війни, чекіст вважав цілком доцільним масові операції щодо «ліквідації ворогів народу». В їх уяві «шкідники, диверсанти, шпигуни та їх імперіалістичні господарі» загрожували не лише СРСР в цілому, а й добробуту самих чекістів, їх сімей, їх суспільному оточенню. Вони вважали, що існувала реальна загроза їх майбутньому.

У боротьбі з «ворогом соціалістичної держави» можна застосовувати всі методи, у тому числі фізичного впливу. Офіційної директиви НКВС щодо використання методів фізичного впливу під час допитів досі в архівах не виявлено. Однак, цілком вірогідно, що усна вказівка-дозвіл була оголошена М. Єжовим на нараді керівних співробітників НКВС 16-20 липня 1937 р.

Аналіз архівно-слідчих справ дозволяє стверджувати, що масове побиття підслідних розпочалося в кінці липня – на початку серпня 1937 р.

Для отримання зізнання звичайною практикою співробітників УНКВС по Вінницькій області у 1937–1938 рр. стали жорстокі катування й знущання над арештантами. Типовим стали свідчення арештованого Д. Платинського, від якого вимагали зізнання у членстві «Бунду». Почувши відмову, слідчий В. Майструк почав бити товстим мотузком. Інший слідчий, Тищенко, проявляючи при допитах «особливу активність», бив арештованого кулаками, пресом та лінійкою. Не відставали від колег і інші співробітники УНКВС, які заходили до кабінету під час допитів Д. Платинського: «Редер – ніжкою від стільця, кулаками, Решетілов – палицею і кулаками. 2-3 рази вони побили мене до того, що я втрачав свідомість, вони мене обливали водою і після допиту приходив у камеру мокрий» [25, с.202].

Через 9-10 днів систематичних фізичних знущань Д. Платинський був готовий підписати складене слідчими зізнання [25, с.202]. Слідчий Гуня у присутності начальника 4-го відділу УНКВС Ширіна прив'язав в'язня К. Борисова до спинки стільця і, відкривши йому рот, став сталевим предметом ламати зуби [25, с.204-205].

Часто жертви не витримували жорстоких катувань і помирали до завершення «слідства» від побоїв. Згідно з діагнозом лікарів Вінницької тюрми І. Павлюк, житель с. Кистівці Уланівського району, доставлений у важкому стані зі скаргами на різкі болі в животі. При огляді були знайдені чисельні синці на стегнах, сідницях, спині, попереку, животі. «Загальний стан хворого важкий. Весь час стогне». Через дві години наступила смерть. Під час розтину виявлені крововиливи в печінку, нирки, селезінку, «значний крововилив на задній поверхні. Крововилив в області легенів та в деяких відділах тонких кишок» [25, с.206-207].

Такі факти не поодинокі. Практично в кожній третій архівно-слідчій справі знаходяться протоколи допиту, датовані серединою 1950-1990 рр., роками, які містять факти про застосування засобів фізичного впливу.

Таким чином, на думку вищого партійно-державного керівництва СРСР Вінницька область була однією з найбільш «контрреволюційних» регіонів України.

Як прикордонна область СРСР вона підлягала жорсткій «класово-національній» чистці, яка здійснювалася протягом 1920-1930-х років. Пікові «чистки» припадали на 1930-1933 рр. та 1936-1938 рр. Вони супроводжувалися як масовими депортаціями селянства, так і масовими розстрілами безвинного населення.

Така «соціальна інженерія» Сталіна мала на меті створення нового типу «радянської людини», яка покійно будуватиме «радянське світле майбутнє», втілюватиме в життя ідеї світової революції.

Список використаних джерел:

1. Архів УСБУ Вінницької області. – Спр. 9. – Арк.1. Протоколи «Вищої двійки» були опрацьовані А. І. Амонсом.
2. Архів УСБУ Вінницької області. – Спр. 78. Протоколи Вінницької «трійки» за 1937 р. були опрацьовані А. І. Амонсом.
3. Архів УСБУ в Хмельницькій області. – Спр. П-26116.

4. ГАСБ України. – Ф. 13. – Сборник документов. Приказ НКВД СССР № 00606.
5. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф П-1. – Оп. 1.
6. ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 1.
7. ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 3.
8. ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 7.
9. ДАСБУ. – Ф. 16. – Оп. 30.
10. ДАСБУ. – Ф. 16. – Оп. 31.
11. ДАСБУ. – Ф. 42. – Т. 34. – Арк. 16.
12. ДАСБУ, Вінниця. – Архівна справа 9. – Арк. 1.
13. РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 163. – Спр. 1124. – Арк. 55. Вперше частково опубліковано: Реабилитация. Политические процессы 30–50-х годов. – М.: Политиздат, 1991. – С. 221.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 16.
15. «...Идти по центру, как сказал Солженицын, это самое трудное, но самое благодарное дело» // Киевские ведомости. – 1993. – 20 мая.
16. 20 лет ВЧК–ОГПУ–НКВД. – М.: ОГИЗ, 1938.
17. Васильев В. Причины та механізми здійснення масових політичних репресій на території Вінницької області в 20-30-і рр. // Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. ХХ ст.). – Вінниця, 1999.
18. Васильев В. Ціна голодного хліба // Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 р. / За ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. – К.: Генеза, 2001.
19. Васильев В., Віола Л. Коллективизация і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). – Вінниця, 1997.
20. Виступ Й. Сталіна на розширеному засіданні Військової ради при наркоматі оборони СРСР // Источник. – 1993. – № 3.
21. ВУНК в 1921 р. // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВС–КГБ. – 1995. – № 1/2. – С. 69–85.
22. Доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС М.С. Горбачова на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної ради СРСР і верховної Ради РРФСР, присвяченому 70-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 2 листопада 1987 року // Комуніст України. – № 12. – 1987.
23. Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК КПУ В. Щербинського на урочистому засіданні ЦК КПУ і верховної Ради УРСР, присвяченому 70-річчю Великої жовтневої соціалістичної революції, 5 листопада 1987 року // Комуніст України. – № 12. – 1987.
24. Литвин В. Украина: политика, политики, власть. – К.: Альтернативы, 1997.
25. Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВС–КГБ. – № 1/2. – 1998. – С. 193.
26. Матвеева С.Я., Шляпентох В.Э. Страхи в России в прошлом и настоящем. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 2000.
27. Материали «Высшей двойки» за 1937–1938 гг. – Т. 2, 4, 5.
28. Микоян А.И. Славное двадцатилетие советской разведке. Доклад на торжественном заседании в Большом театре. 20 декабря 1937 г. // 20 лет ВЧК–ОГПУ–НКВД. – М.: ОГИЗ, 1938.
29. Неизвестная Россия. ХХ век. – М., 1992.
30. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003.
31. Ответы Президента Украины на вопросы газеты «Московские новости». – 1993. – 4 апреля.

32. Плеханов А.М. Проблемы места и роли органов безопасности в социально-политической структуре советского общества в 1920-е годы // Исторические чтения на Лубянке. – М., 1999.
33. Політичні репресії на Поділлі (20-30-і рр. ХХ ст.). – Вінниця, 1999.
34. Расстрел по разнарядке // Труд. – 1992. – 4 июня. – № 88 (21612).
35. Реабилитация: Политические процессы 30–50-х годов. – М.: 1991.
36. Репресии против поляков и польских граждан. – М.: Звенья, 1997.
37. Хаустов В. Не зачеркивать собственную историю // Тамбовская жизнь. – 2002. – 16 января.
38. Шаповал Ю. В очікуванні Нюрнбергу // Критика. – Березень. – 1998.
39. Шаповал Ю., Пристайко В., В. Золотарев. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні. Особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997.
40. Юнге М., Биннер Р. Как Террор стал «Большим». Секретный приказ № 00447 и технология его исполнения. – М.: АИРО-XX, 2003.

The highest political authorities considered Vinnytsya region to be one of the most counter revolutionary. That is why it went through «class-national» purifying process in 1920-1930 years.

Key words: terror, famine, repressions, independence, struggle, Soviet society.

Отримано: 29.11.2009

УДК 94(477.4)«1932/1933»:314.156.5

І. В. Рибак, А. Ю. Матвєєв

ГОЛОДОВИЙ ТЕРОР ТА ОСТАТОЧНЕ УТВЕРДЖЕННЯ КОЛГОСПНО-РАДГОСПНОЇ СИСТЕМИ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ПОДІЛЛІ ТА ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ВОЛИНІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей голодомору 1932–1933 рр. на Поділлі і Південно-Східній Волині, який переріс у голод, що тривав до середини 30-х рр. і тільки за таких умов селянству регіону було нав'язано колгоспно-радгоспну систему ведення сільського господарства.

Ключові слова: голодомор 1932–1933 рр., голодовий терор, хлібозаготівлі, «чорна дошка», колективізація, одноосібники, колгоспно-радгоспна система.

Питання голодового терору по-різному розглядалося в історіографії. Затиснуті в ідеологічні лещата, історики у радянську добу свідомо замовчували насилья, жорстокість владних структур стосовно селянства в період голодомору 1932–1933 рр. [16; 17; 38; 39].

На регіональному рівні показовою у цьому плані є праці В.М. Голєва [5] і П.А. Хоміча [41], які фактично пов'язали завершення колективізації селянського господарства у краї саме з голодомором, який остаточно зломив опір подільського селянства колгоспно-радгоспній системі. У добу перебування М.І. Алещенко виникнення «продовольчих труднощів, а потім голоду 1932–1933 рр.» пояснював «відступом тодішнього керівництва країни і республіки від лєнінських принципів кооперування селянства» [1, с. 32].

На завершальному етапі перебудови теж можна відмітити публікації про гол 1932–1933 рр. на Поділлі [4; 42].

В «Нарисах історії Поділля» головну причину кризових явищ в сільському господарстві Поділля автори вбачали в «адміністративно-